

Krúdy Gyula

Mikor Krúdy Gyula három évvel ezelőtt elköltözött az élők sorából, a napilapok főszerkesztői között talán egy sem volt, aki levonatban megnézte volna a nekrológját. Krúdy búcsúztatása a segédszerkesztők magánügye volt, a pohos, szívbjajos segédszerkesztőké, akiknek a szívében a jól jövedelmező városházi panamák némi vonzalmat hagytak a kadarkafröccsök és a szívhangok iránt. A búcsúztatókat kegyelemből megtűrt öreg riporterek írták, akik minden második-harmadik vasárnap-i számban beszélgetést közölnek az utolsó pesti fiákeressel, a legöregebb pesti hordárral vagy riportot a gyertyaöntés haldokló iparágáról. Úgynevezett „ha fér” jelzésű cikkeket írnak, afféle laptöltelékeket, amelyeket eseménytelen vasárnapokon közölnek, belpolitikai szélcsend idején, genfi, abesszin vagy madridi szenzációk hiányában. Krúdy bizonyos tekintetben maga is közéjük tartozott, ölnyi hosszú kézíratait, amelyek hol megjelentek, hol nem jelentek meg, olvasatlanul küldték fel a nyomdába, nem azért, mert feltétlenül bíztak az íróban, hiszen csintalan kitételei miatt vidéki polgári iskolai tanárnők időnkint panaszos leveleket írtak, hanem azért, mert unták olvasni. Hiszen nagy író volt, ez nem vitás, ezt mindenki tudta, de oly töméntelen sokat írt, és egyik írása szakasztott olyan volt, mint a másik! A társadalmi békét, a nemzet egységét a pártokra és fajokra töredezett Magyarországon az utóbbi években már egyedül Krúdy Gyula képviselte, aki egyforma örömmel írt zsidó, liberális, katolikus és fajvédő lapba, anélkül hogy bármelyiknek a szelleméhez alkalmazkodott volna. Némelyik vasárnap öt-hat Krúdy-tárca jelent meg, és két-három regényfolytatás. Valamennyiben előfordult az őszi szél, a sárguló falevelek és Szemere

Miklós. Csupa elszigetelt, hermetikus írás volt, az időponttal való kapcsolat nélkül, mintha szerzőjük már régen halott volna, a novellák és regényfolytatások maguktól fiadzanának meg, és a lapokat valami titokzatos százéves szerződés kényszerítené a közlésükre. Az olvasók léhák és türelmetlenek; a tömegtermelést még egy Balzacnak is csak halála után bocsátják meg, a tömegírás egyetlen mentsége a monumentális alkotás, enyhítő körülménye az összes művek aranyozott be-kötési táblájú sorozata. Márpedig Krúdy rossz újságpapírra és az újságpapírtól csak árnyalatokban különböző selejtes könyvpapírra írta halhatatlan műveit. Mint a nagyigényű szűkszavúság mai prófétáinak szöges ellentéte, gavalléros bőkezűséggel, ernyedetlen szorgalommal mázsaszámra termelte a magyar próza utolérhetetlen tökélyét. Ilyenformán nem csoda, hogy aki belenézett egy-egy művébe, az nem bánta ugyan meg, de elenyészően kevesen néztek bele. Könyvben kiadott műveinek a száma így is könyvtárnyi, de a legelszántabb irodalmi barát idegei is felmondanak a szolgálattól, ha könyvbe gyűjtenék össze vidéki újságokban és képes családi hetilapokban sárguló írásait. Egyedül a Kaczvinszky-féle Magyar Szemlében, ebben a jámbor folyóiratban, amelytől a piarista papok írtak tele, több száz novellája jelent meg. Mikor a kommunizmus alatt mint gimnazista az *Én Újságom* című gyermeklap segédszerkesztője voltam, Wolfnerék íróasztalfiókjaiból három kiadatlan Krúdy-regényt és néhány tucat elbeszélést ástam ki. Még emlékszem az egyiknek a mottójára: „Süvölt a szél Késmárk felett. Édes hazám, Isten veled.” A szó szoros értelmében, amióta az eszét tudta, írt, és megszakítás nélkül naponta több órán át írt haláláig. Találtam tőle novellát 1893-ból, amikor életrajzi adatai szerint tizenöt éves volt. Ekkora masszát a közönség talán bevesz,

hogy elűzze a hosszú téli esték unalmát, de a kényes, gyenge gyomrú Szellem irgalmatlanul visszautasít. Krúdy Gyula a vonal alatt, a tárcarovat temetőjében kezdte pályafutását, és ott is végezte. Közben nagyon rövid ideig, az 1910-es évek elejétől a világháború végéig divatban volt. Az első Szindbád-könyv megjelenése ráterelte az írók figyelmét, méléző, gáláns modora követőkre talált. Követői többnyire sznobok voltak, de akadt köztük egy elég jó író, Surányi Miklós. Az utóbbi tíz-tizenöt évben vonal alatti munkássága rendületlenül szaporodott, de a kezdő írókat már inkább csak a személye érdekelte. Anekdóták keringtek roppant testi erejéről, elragadóan szeretetre méltó erőszakosságáról, bájos szeszélyeiről. Mondják, egyszer tíz koronát adott Oszkár bácsinak, a gyermekek vasárnap délutáni mesemondójának, hogy mesélje el a hajnali gőzfürdőben Piroska és a farkas történetét, és az éjszakai pincérek és lumpok, mint a halak, gyűltek köréje a forró vízben. Hunyady Sándor kitűnően elmondta a *Családi album*-ban, hogyan utaztak együtt a Tátrában, hogyan álltak meg a poprádi kocsmában egy pohár sörre, hogyan mulattak Késmárkon két nap, két éjszaka, majd a mulatság végeztével hogyan állítottak be ott az örömtanyára, ahol emberemlékezet óta nem járt teremtett lélek, a rosszlányok már évtizedek óta példás önmegettartóztatásban és mintaszerű, erényes életben töltötték napjaikat, kertészkedésből tartották fenn magukat, és az idegenek láttára hanyatt vágódtak a rémülettől – és hogyan kugliztak a kracherli mellett a tisztos örömtanyán egészen harmadnap délig. Afféle Gargantua volt Krúdy Gyula a köztudatban, afféle vonzó és tréfás szörnyeteg, aki, ha rájött a bolondóra, rabbinövendékeket házasított meg akaratuk ellenére, zseni is volt ter-

mészetesen, de alakja nem nőtt ki az ivópajtások személyes emlékeinek dzsungeléből, nem vált esztétikai tényezővé. Néhány kitűnő fiatalember, akik közül egyik ismerte személyesen, most végzi a Krúdy-apoteózis nehéz munkáját, most emeli ki ezt a nagy és nemes író, mint egy elszüllyedt antik gályát a sárból és iszapból. Szeretném, ha ez az igénytelen dolgozat segítségükre lehetne.

*

Krúdy Gyula, akit afféle vadzszeninek állítottak a közönség elé, valójában irodalmi emlékeken nevelkedett, stílusokat tükröző és keretező, fortélyos művész. Lehet, hogy nem olvasott sokat, de ihlete jellemzően irodalmi, remegő és hullámzó prózáját könyvek táplálták. Saját állítása szerint szenvedélyesen olvasta Dickenset és Turgenyevet; sűrűn emlegeti Puskin Anyeginjét; egy helyütt hivatkozik Heinrich von Kleist novelláira, és valószínűnek tartom, hogy olvasta E. T. A. Hoffmant. Olvasmányai fordított irányban hatottak rá, mint más nagy íróra: nem szabadították rá a valóság friss és közvetlen szemléletére, hanem elszakították a valóságtól, kiemelték a valóságból, és visszazorították a könyvekhez. Krúdy siheder korában hosszú hónapokat, talán éveket dőzsölt át a könyvek társaságában; fenékiig élvezte a regényolvasás csendes mámorát és csömörét, a könyvekkel megrakott magány részegségét, az életnek azt a befelé táguló és terebélyesedő lázát, amellyel csak könyvek tudják megajándékozni az embert. Ahogy André Gide egész életén át az ifjúságát üldözte, úgy üldözte Krúdy ifjúkori olvasmányait, nem a könyvek tartalmát akarta kifejezni, hanem a könyvekkel szeretkező életszakasz kibetűzhetetlen ritmusát, csodálatos lükteté-

sét, émelyét, fáradságát és olykor meghíguló, gépiessé váló, máskor sűrű mozdulatlanságban boldogan tenyésző izgalmát. Ez az ember, aki az írástól meg az italtól nemigen ért rá élni, képzeletében azokba a sarkokba és kuckókba telepítette életét – más szóval azt az állapotot, amelyben az ember minden tevékenység és izgatószer nélkül jól érzi magát –, amelyek a régen olvasott könyvekhez kapcsolódnak. Krúdy élete műve egy regényolvasó folyton ismétlődő, új meg új változatokkal gazdagodó vallomása arról a különös melegről, amelyet csak könyvek terjesztenek, arról a fásultságról, életunalomról és határtalan magányról, amely elfogja az embert, ha a kelleténél tovább szerette a könyveket, beszámoló, helyrajzi térkép, valóságos bedekker azokról a tájakról és műemlékekről, amelyekben a regényesség varázsa testet ölt. Krúdy műve, ha úgy tetszik, a regényesség enciklopédiája, lényegszemlélő ábrázolása címszavak szerint rendezve, megvan benne a behavazott táj egyformán a természetből és a szobából nézve, a hóvihar egész leari rémdrámája és a kályha mellett kuporgó gyerek édes réműlete. Nagyon fontosak az utcák és középületek. Az az irodalom, amelyet Krúdy kedvelt, a múlt század elejének egész archeológiai szenvedélyével és az angol kísértetregényektől örökölt borzongással vetette magát a régi házakra. Krúdy regényessége, amely állandóan díszletet és háttérrel keres korlátlanul tenyésző életérzésének, csak régi házban és régi utcában képes érzékelni a rejtélyes fluidumot, a mohón keresett *déjà vu*-t, amely visszaadja őt az életnek, más szóval a kamaszkorban olvasott regények varázsának. Krúdy csak olyan házról hiszi el, hogy emberek laknak benne, amely legalább nyolcvan esztendő. Sajátságos különtség, ha akarom, mánia,

amelynek az értelme azonban nyomban megvilágosodik, ha fülünket az író regényesen dobogó szívéhez közelítjük. Krúdy teljesen tanácstalanul állt volna a Rákóczi út előtt, nem hiszem, hogy rengeteg Pesten játszódó kötetében ez az utcanév egyáltalán előfordul. Budapest legmodernebb utcája, a határ, ahol a város egyáltalán tudomásulvétele érdemessé kezd válni, a Váci utca. Igazi területe azonban a Tabán, a Víziváros, elvéve a Vár, a Belváros külső része és a Kossuth Lajos utcának csak úgy tud megkegyelmezni, hogy következetesen Hatvani utcának nevezi, otthon érzi magát a Józsefvárosban, de mágneses ábrázolóképesége egyszerre csődöt mond, mihelyt a Lipótvárosba kirándul, viszont a Margitszigetnek, ahol Árpád-kori kolostor romja, Arany János tölgye és az öreg József főherceg kastélya termékenyíti meg a képzeletét, halhatatlan lapokat szentel. Nyilvánvaló, hogy élet és régiség Krúdy számára elválaszthatatlan fogalmak, csak olyan emberek és tárgyak iránt tud érdeklődni, amelyek körül a múlt kísértetei rajzanak. Ez a különös kapcsolat nem Krúdy sajátja, hanem lenyűgöző erejű romantikus motívum, amelynek többek közt a történelmi regény is létét köszönheti, az a réveteg, félhomályos hit, hogy az ódon bolthajtások alatt boldogabbak az emberek, és dúsabb, sűrűbb az élet, mint a kopár új házakban. Ennek az analízise messze vezetne, és ráadásul kevés eredménnyel kecsegtet. Értjük be annyival, hogy Krúdy örökölte ezt a motívumot ifjúkori olvasmányai leltárában, és az érzés, amely már forrásaiban is irodalmi színezetű, benne többszörösen tükrözőtt, reflektált, hatványozott irodalommá válik. Krúdy bizonyos tekintetben úgy viszonylik Dickenshez és még inkább a német romantikus novellaírókhoz, mint Rostand Victor Hu-

góhoz: a varázslat ugyanaz, csak kacérabb, tudatosabb, játékosabb.

Mint a nehézkedési erő a föld középpontja felé, úgy törekszik vissza Krúdy képzelete a múltba. Az ő múltja nem valóságos, pozitív ismeretek alig fűződnek hozzá. Lírai múlt ez, életfókusz, olvasási lázak előhívója. Egy barátság-talan pamfletista „a nagy Méla Málé”-nak nevezte Krúdyt, „aki mindig emlékezik, és mindig rosszul emlékszik”. A múltat idéző kellékei hihetetlenül szegényesek, többnyire kimerülnek Balázs Sándor emlegetésében, a felleghajtó köpenyben és a Ráctemplom harangszavában. Ez a múlt valójában az életnek számára egyedül megközelíthető formája, az egyetlen valóság, amelyben úgy-ahogy el tud igazodni. Ha véletlenül a mai világba téved, e homályosan megsejtett múlt segítségével próbál benne tájékozódni. Lelkiismeret-furdalás nélkül ráfogja minden nőre, hogy „olyan, mintha a Honderüből vagy a Pesti Divatlapból vágták volna ki”, a férfiak „régimetszetekhez hasonlítanak”. Krúdyban a regényolvasó lépten-nyomon elárulja magát. Mutatós és fontoskodó fejezetcímei, amelyek oly alaptalanul sejtetnek izgalmasan vágató cselekményeket, kamaszkori olvasmányok távoli ekhói; a vörös postakocsi, amelyet képtelen bármilyen épkezláb történetbe beleilleszteni, ez a monumentális és fölösleges díszlet csak a regényesség kötelező stíluskelléke. Krúdyt nem az emberek érdeklik, és nem a történetek, hanem egyes-egyedül a regényekből áradó varázsok, környezetükből, kompozíciójukból kiszakítva, értelmüktől megfosztva, atomizálva, porrá törve. Ez Krúdy költői anyaga, Krúdy világa, amely csak az övé, egyhangú és kifogyhatatlan világ, nem csoda, hogy Krúdy akadálytalanul, csendes élvezettel írhatta be-

lőle a köteteket. Krúdy nem alkotott műveket, maga az anyag ellentmond a „mű” természetének, alakjairól lepatantan minden kaland, lehervad minden változás. Szereplői „volt színésznők”, „egykori hírlapírók”, valójában valamennyien burkolt és titkos regényolvasók, mint az írójuk. Ezek az emberek csak sétálnak, csak bolyonganak, csak andalognak; Krúdy Gyula véghezvitte azt a képtelen vállalkozást, azt a *tour de force*-ot, hogy céltalan lézengőkkel népesített be hatvan vagy hetven kötetet.

Amiről eddig beszéltünk, Krúdy írói kerete és váza. Az eddigiek alapján Krúdy lehetne rossz író vagy dilettáns, amire melleleg van is valami hajlama. Hogy nagy író, azt annak köszönheti, amivel ezt a vázat kitöltötte, a stílusának. Krúdy legnagyobb prózaírónk, a kifejezés szerszáma senkinek sem volt annyira kezében, mint neki. Van valami bájos, mulatságos és meghökkentő aránytalanság a mondanivaló vékonyka ere és a tündöklő szökőkút között, amellyé ez az ér a költészet nagyszerű gépezetében átalakul. *J' ai beaucoup de comparaisons, mais pas grande chose à comparer* – mondta egyszer egy keserű francia. Krúdynak nincs oka a panaszra: ha több emberalkotó és lélekelemző mondanivalója, több meseszölvő képzelete volna, nem tudná ilyen szabadon és fölényesen, ilyen dúsgazdagon és jókedvűen átengedni magát a hangjának. Krúdyban a mondanivaló dezertálta szokásos helyét, a földolgot, a „lényegét”, és a mellékesbe, a dekorációba menekült. Ez a kissé együgyű különcc, a fantom-múlt szerelmese, a regényesség mániákusa egyszerre modernné, sugárzóan okossá és nagyszerű realistává válik, mihelyt leír egy hasonlatot. A csendes ábrándozóból, a világot ködfátyolon át néző andalgóból a hasonlataiban derül ki, hogy élt, látott, tapaszt-

talt és rengeteget megfigyelt. Ami Krúdyban a szokásos esztétikai értékelés szerint elsőrangú fontosságú, a történet és a figurák, bármely könyvének az első húsz oldalán kifogy. Krúdy hamar eljuttassa szegényes műsorát, hamar megismerkedünk Alvinczy Eduárddal, a pesti és budai kerítőnővel, Rezeda úrral, az élveteg zsidóasszonnyal és a fiatal íróval, aki a kerítőnőből él és a zsidóasszonyba szerelmes. Vidéki történeteivel, amelyek halványabbak és konvencionálisabbak a pestieknél, még hamarabb elkészülünk. De a másodrendűvel és mellékessel nem tud betelni az ember. Egy hasonlatba, amely nem is mindig találó hasonlat, belesűríti a vidéki fogadók minden rozoga és hátborzongató titkát. A női lelkekről nincs mondanivalója, de a női testekről rengeteg van, mintha a lélek csak ürügy és alkalom volna részére a test varázslatos ábrázolása számára. Krúdyból egész embertant tanul az olvasó; aki alaposan ismeri Krúdyt, meg tudja különböztetni a felvidéki térdeket az alföldi térdektől és valamennyit a zsidó nők térdétől; nagyszerű értékezeseket olvashatunk Krúdyban a női nyak, arc és száj körüli pihékről, a kövérkés testek enyhe szagáról. Krúdy a sémája szerint csak a regényesség holdkórosa, de a stílusában a magyar irodalom egyetlen gáláns prózaírója; nincs senki a világon, aki egyszerre annyi tenyeres-talpas és átszellemült szépséget hozott volna felszínre a találkahelemek állóvizéből. Nincs senki, aki az ételek ízét olyan fenégesen ábrázolta volna, mint ő. Nincs senki, aki az Osztrák–Magyar Monarchia lényegét jobban megragadta volna a Meissl és Schadn marhahúsán vagy Schratt Katalin pesti látogatásán keresztül. Krúdy részben túlzott szerénységgel, részben alaptalan hivalkodással „krónikás”-nak nevezte magát. A század végi és század eleji valóság éssze-

rű, okmányokból és személyes értesülésekből megismerhető anyagából nem tudott jóformán semmit. De tudta a pesti és badeni löversenyeket, és tudta Rudolf trónörökös kurtizánok képzeletén át nagyra nőtt és terebélyesedett legendáját. Senkinek sem ajánlom az ő történetírói módszérének a követését, aminthogy Krúdy semmi tekintetben sem követendő példa, pedagógiai célokra gyökeresen alkalmatlan. Meghökkenítő és szépséges szörnyeteg. Mondatainak szelíd hömpölygése, kényeskedő szóhasználata, hasonlatainak bonyolult csigavonala ne legyen senki mintaképe. Éppen elég az, hogy nincs párja a világon.